

ПРАЦЯ ЗАСУДЖЕНИХ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЇХ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ

THE REASON OF CONVICTS AS AN ELEMENT OF THEIR RE-SOCIALIZATION

Лукашук К.Р., асистентка кафедри кримінального процесу
Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена правовому регулюванню праці засуджених до позбавлення волі в Україні, розкриваючи її значення як елемента правового статусу засудженого, засобу ресоціалізації та виконання соціально важливих функцій. Саме тому, в центрі дослідження – конституційне закріплення прав людини як вищої соціальної цінності, включаючи права осіб, які перебувають в місцях позбавлення волі. Згідно зі статтею 63 Конституції України, засуджені не позбавляються основних прав, крім тих, які обмежені вироком суду, а право на працю, гарантоване статтею 43 Конституції, є однією з фундаментальних свобод, яка поширюється і на цю категорію осіб.

Праця в умовах позбавлення волі не є каральним заходом, а навпаки – засобом виправлення та соціальної адаптації. Стаття підкреслює, що трудова діяльність виконує не лише економічну функцію – допомагає частково забезпечити себе матеріально, але й оздоровчу, психологічну, виховну та соціальну. Вона дає можливість засудженим утримувати себе, відшкодовувати завдану шкоду, сплачувати аліменти й інші зобов'язання, тим самим готуючи їх до повернення в суспільство.

В статті окрему увагу приділено організаційним і правовим особливостям залучення засуджених до праці. Працевлаштування здійснюється з урахуванням віку, статі, стану здоров'я та кваліфікації, здебільшого – у межах колоній. Водночас у колоніях з полегшеним режимом можливе працевлаштування за межами установ за відповідного дозволу. Важливим є те, що праця засуджених організовується на підставі трудових або цивільно-правових договорів, погоджених із адміністрацією установ.

Крім того, зазначено, що в чинному законодавстві існує прогалина щодо правового регулювання праці осіб, засуджених до обмеження волі, оскільки відповідні норми зосереджені лише на засуджених до позбавлення волі. Це потребує вдосконалення нормативної бази.

Таким чином, стаття обґрунтовує, що праця є не лише правом, а й необхідною умовою успішної ресоціалізації засуджених, що вимагає зваженого, гуманного й ефективного правового регулювання з урахуванням сучасних соціально-економічних реалій.

Ключові слова: праця, засуджені, виконання, покарання, робота, закон, ресоціалізація, кримінально-виконавче право.

The article is dedicated to the legal regulation of the labor of persons sentenced to imprisonment in Ukraine, revealing its significance as an element of the legal status of the convicted individual, a means of resocialization, and a way to fulfill socially important functions. Therefore, the focus of the study is the constitutional enshrinement of human rights as the highest social value, including the rights of individuals held in places of deprivation of liberty. According to Article 63 of the Constitution of Ukraine, convicted persons are not deprived of their fundamental rights, except for those restricted by the court's verdict, and the right to work, guaranteed by Article 43 of the Constitution, is one of the fundamental freedoms that also applies to this category of individuals.

Labor under conditions of imprisonment is not a punitive measure but, on the contrary, a means of correction and social adaptation. The article emphasizes that labor activity performs not only an economic function – helping to partially support oneself materially – but also therapeutic, psychological, educational, and social functions. It enables convicts to support themselves, compensate for the harm caused, pay alimony and other obligations, thus preparing them for reintegration into society.

The article pays particular attention to the organizational and legal specifics of engaging convicts in labor. Employment is carried out with regard to age, sex, health condition, and qualifications, primarily within the boundaries of penal colonies. At the same time, in colonies with a relaxed regime, employment outside the institutions is possible with the appropriate permission. Importantly, the labor of convicts is organized on the basis of employment or civil contracts, coordinated with the administration of the institution.

Furthermore, it is noted that the current legislation contains a gap in the legal regulation of labor for persons sentenced to restraint of liberty, as the relevant norms are focused only on those sentenced to imprisonment. This indicates a need to improve the regulatory framework.

Thus, the article argues that labor is not only a right but also a necessary condition for the successful resocialization of convicts, requiring thoughtful, humane, and effective legal regulation that takes into account contemporary socio-economic realities.

Key words: labor, convicts, sentence enforcement, work, law, resocialization, criminal enforcement law.

Закріплення та гарантування прав і свобод людини й громадянина визнається Конституцією України основною функцією та обов'язком держави. Зокрема, відповідно до положень статті 3 Основного Закону, в Україні найвищою соціальною цінністю є людина, її життя та здоров'я, гідність, честь, недоторканність і безпека. Це визначення має фундаментальне значення для всієї системи права в державі, включаючи регулювання статусу осіб, які відбувають кримінальне покарання. У цьому контексті на конституційному рівні правовий статус засуджених відображено в статті 63 Конституції України, де зазначено, що засуджені мають усі права людини й громадянина, крім тих, що обмежені законом і передбачені вироком суду [1]. Це свідчить про те, що переважна більшість прав, свобод і обов'язків, гарантованих Конституцією, поширюються також і на засуджених. Однак, з огляду на те, що покарання є формою державного примусу, права засуджених зазнають певної модифікації відповідно до характеру та суворості призначеного покарання. Ступінь таких обмежень визначається видом кримінального покарання, що застосовується судом у конкретному випадку [2, с. 150–151].

Безперечно, одним із базових прав осіб, які перебувають у статусі засуджених, є право на працю, гарантоване

статтею 43 Конституції України [1]. Це право має особливе значення, оскільки є невід'ємним, невідчужуваним і непорушним – воно належить кожній людині з моменту її народження, включаючи й осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі. Право на працю є одним із ключових прав людини, визнаних на міжнародному рівні, і його положення закріплено в багатьох міжнародно-правових актах. Наприклад, у частині першій статті 23 Загальної декларації прав людини проголошується, що кожен має право на працю, вільний вибір роботи, справедливі умови праці та захист від безробіття [3].

Крім того, у ряді міжнародних документів, таких як конвенції Міжнародної організації праці, документи Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи, Європейські пенітенціарні правила та Мінімальні стандартні правила поведіння з ув'язненими, чітко висвітлено положення про обов'язкове залучення засуджених до трудової діяльності. Це надає засудженим певного специфічного правового статусу, вирізняючи їх як окрему соціально-правову категорію.

Разом із цим, трансформації економічної системи України в останні роки створили об'єктивну необхідність перегляду окремих нормативних положень, рекомендацій

та науково-правових висновків стосовно правового регулювання праці осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі. Аналіз чинного кримінально-виконавчого законодавства свідчить, що нормативні акти, які регламентують трудову діяльність засуджених, мають подвійний характер: частина з них належить до сфери трудового права, інші ж є складовими кримінально-виконавчого права. Такий підхід зумовлений особливим характером правового статусу праці осіб, позбавлених волі.

Праця засуджених – це важливий елемент правового статусу засуджених і їх ресоціалізації. Тому особливо важливо визначити сутність виправлення і ресоціалізації засуджених за допомогою праці.

Як вже було зазначено, стаття 6 КВК України називає працю серед основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених [4]. Тому закон передбачає необхідність залучення засудженого до праці, намагаючись за допомогою праці та інших засобів досягти таких позитивних змін у його особистості, які сприяють засудженому свідомо відновлювати соціальний статус, повернутися до самостійного соціально-нормативного життя в суспільстві. Для цього організація та методи роботи в установах виконання покарань мають максимально наближатися до тих, що прийняті на аналогічній роботі на волі. При цьому, праця в умовах позбавлення волі не є елементом кари та не має на меті завдання засудженому фізичних страждань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження із засудженими. Залучення до праці спрямоване насамперед на те, щоб спонукати засуджених ставитися до праці як до позитивної та необхідної складової їх життя, у тому числі й подальшого життя на волі [5, с. 222].

Праця засуджених в установах виконання покарань врегульована чинним КВК України (ст. 118–122) і є важливою передумовою ефективного використання інших засобів виправлення і ресоціалізації засуджених. Засуджені до позбавлення волі повинні працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією установи виконання покарань. Їх праця має свої особливості, які визначаються специфічним правовим становищем засуджених та поставленими перед установами виконання покарань завданнями.

Слід окремо підкреслити, що трудова діяльність осіб, засуджених до позбавлення волі, організовується в умовах суворого режиму виконання кримінального покарання. Залучення засуджених до праці має здійснюватися з урахуванням виробничих можливостей установи та обов'язково враховує стать, вік, працездатність, стан здоров'я та наявну професійну підготовку. Найчастіше засуджені працюють на виробничих об'єктах колоній, у майстернях самих установ, а також можуть бути залучені до роботи на державних або приватних підприємствах – за умови забезпечення належної охорони та ізоляції таких осіб [6, с. 95].

Варто зазначити, що особливості умов праці засуджених характеризуються певними обмеженнями, які залежать від рівня режиму у виправному закладі. До таких обмежень належать: обов'язковість трудової участі, обмеження права вибору місця роботи та неможливість зупинення трудової діяльності для вирішення трудових суперечок. Водночас законодавство України спрямоване на те, аби умови праці засуджених максимально відповідали умовам праці вільних громадян.

Основним призначенням трудової діяльності осіб, які відбувають покарання, є їх перевиховання та соціальна адаптація. Водночас праця має і додаткове функціональне навантаження. Так, на думку А. Х. Степанюка, праця засуджених має кілька цілей: економічну, фізичну (оздоровчу) та спрямовану на виконання покладених на засудженого обов'язків [5, с. 222].

На нашу думку, економічна функція полягає в тому, що установи виконання покарань фінансуються з Державного бюджету й мають неприбутковий статус. Водночас дер-

жава, яка здебільшого формує бюджет за рахунок податкових надходжень, не в змозі повністю покривати всі витрати на утримання засуджених. Саме тому система передбачає, що особи, позбавлені волі, частково забезпечують себе самостійно – сплачують витрати на комунальні послуги, харчування, одяг, постільні речі тощо. Крім цього, працюючи у виробничих цехах колоній, засуджені виготовляють товари, які реалізуються та задовольняють як потреби установ, так і потреби суспільства в цілому.

Щодо фізичної або оздоровчої мети, то праця на виробництві часто передбачає фізичне навантаження, перебування на відкритому повітрі, що сприяє підтриманню фізичної форми засуджених, покращенню загального стану здоров'я та запобігас моральній деградації в умовах обмеження волі. Праця також має позитивний вплив на психологічний стан засуджених: вона допомагає уникнути конфліктів, сприяє внутрішньому самоконтролю та переорієнтації (сублімує) психоемоційні ресурси з агресивних проявів на продуктивну діяльність.

Окрему увагу слід приділити реалізації мети виконання зобов'язань засудженими, яка втілюється через використання ними зароблених у процесі праці коштів для покриття визначених судом фінансових зобов'язань. До таких зобов'язань належать: відшкодування шкоди, завданої злочинном, сплата аліментів на утримання дітей чи інших осіб, погашення боргів за виконавчими документами, внесення платежів до пенсійного фонду та фондів соціального страхування [5, с. 223].

Таким чином, праця виступає не лише як засіб ресоціалізації, але і як механізм виконання суспільно-важливих обов'язків, покладених на засудженого.

Законодавчим підґрунтям для залучення осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, до продуктивної праці є положення статті 118 Кримінально-виконавчого кодексу України. Згідно з частиною першою цієї статті, кожен засуджений має право добровільно працювати. Праця виконується на підставі трудового договору або договору цивільно-правового характеру, укладеного безпосередньо між засудженим і суб'єктом господарювання – фізичною або юридичною особою. Такі угоди підлягають обов'язковому погодженню з адміністрацією установи виконання покарань, яка, у свою чергу, відповідає за створення безпечних та належних умов праці для засуджених [4].

У реальній практиці працевлаштування таких осіб здійснюється з урахуванням матеріально-технічної бази установи, а також персональних особливостей засудженого – зокрема, його віку, статі, рівня працездатності, стану здоров'я, наявної професійної кваліфікації. Робота, як правило, організовується на території колонії – у спеціально обладнаних майстернях, на внутрішніх підприємствах, або ж на інших підприємствах, незалежно від форми власності, за умови обов'язкового дотримання вимог безпеки, контролю та режиму ізоляції.

Однак в установах, що мають полегшений режим тримання, зокрема у виправних центрах, дільницях соціальної адаптації та колоніях мінімального рівня безпеки, передбачена можливість залучення засуджених до праці за межами території установи. Таке працевлаштування можливе лише за письмового дозволу керівництва УВП і за умови забезпечення безперервного нагляду, а також обов'язкового щоденного повернення засуджених до житлової зони установи [7, с. 371].

Беззаперечно, праця є одним із ключових чинників, що впливають на формування, зміну та розвиток особистості засудженого. Як слушно зазначає низка науковців, трудова діяльність справляє глибокий соціально-психологічний ефект, який має значення не лише для виправлення особи, але й для її психологічної стабілізації [8, с. 135]. З огляду на це, трансформації, що відбуваються в економіці та соціальній сфері України протягом останніх років, вимагають

переосмислення підходів до організації умов праці засуджених, перегляду існуючих нормативних положень, рекомендацій та висновків у цій сфері [9, с. 259].

З наукової точки зору праця засуджених виконує не лише біологічну функцію, сприяючи фізичному розвитку та підтримці життєдіяльності, але й є засобом соціалізації. Через трудову діяльність формуються нові навички, здібності, зміцнюються позитивні риси характеру, розвиваються потреби до конструктивної поведінки та самореалізації [10, с. 80]. Зважаючи на ці властивості, праця справедливо розглядається законодавцем як один із провідних засобів виправлення та повернення засудженого до повноцінного життя у суспільстві.

Варто також наголосити на наявній прогалині у чинному законодавстві, що стосується умов праці осіб, засуджених до обмеження волі. Так, стаття 119 КВК України регламентує виключно умови праці засуджених до позбавлення волі, тоді як питання умов праці для осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі, залишено поза межами основного нормативного акта. Наразі ці питання частково врегульовані лише в Розділі II Інструкції про умови праці та заробітну плату засуджених до обмеження волі або позбавлення волі. У зв'язку з цим видається доцільним доповнити Кримінально-виконавчий кодекс України новою статтею 119-1 «Умови праці засуджених до обмеження волі», яка б системно й чітко унормувала відповідні положення на рівні законодавства.

Таким чином, праця засуджених як елемент їх ресоціалізації – це організована трудова діяльність осіб, які відбувають кримінальне покарання, що спрямована на

формування у них соціально корисної поведінки, законслухняного способу життя, розвитку трудових навичок, відповідальності та самодисципліни. Така праця виступає не лише як економічний інструмент, що дозволяє відшкодувати заподіяну шкоду, але й як дієвий засіб психолого-педагогічного впливу, який сприяє інтеграції засуджених у правове суспільство після відбуття покарання. Праця засуджених є одним із ключових механізмів у системі пенітенціарного впливу, що відіграє визначальну роль у процесі їх ресоціалізації. Вона забезпечує не лише економічну самодостатність засуджених та можливість виконання ними майнових зобов'язань, але й створює умови для формування позитивної мотивації, здобуття або вдосконалення професійних навичок, зміцнення самоповаги та готовності до життя у суспільстві без рецидиву. Ефективне законодавче регулювання та практична реалізація права на працю в установах виконання покарань є необхідною умовою досягнення мети виправлення і ресоціалізації засуджених. Правовою підставою залучення засуджених до праці є норми КВК України, які регламентують, що праця здійснюється на добровільній основі на підставі договору цивільно-правового характеру або трудового договору, який укладається між засудженим та фізичною особою – підприємцем або юридичною особою, для яких засуджені здійснюють виконання робіт чи надання послуг. Основною метою залучення засуджених до праці є їх виправлення і ресоціалізація. Додатковою метою залучення засуджених до праці є економічна мета, фізична або оздоровча мета праці засуджених та мета виконання зобов'язань засудженим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Дуюнова Т. В. Особливості забезпечення конституційного права на працю засуджених до позбавлення волі та засуджених довічно. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 27. С. 151–160.
3. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 28.05.2025).
4. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV ВР / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2004, № 3–4. Ст. 21.
5. Голіна В. В., Степанюк А. Х. Кримінально-виконавче право : підручник. Харків: Право, 2011. 328 с.
6. Богатирьов І. Г. Кримінально-виконавче право України : підручник. Київ: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 352 с.
7. Степанюк А. Х. Кримінально-виконавчий кодекс України: Науково-практичний коментар. Харків : ТОВ «Одіссей», 2005. 560 с.
8. Пузирьов М. С. Суспільно корисна праця засуджених до позбавлення волі на певний строк як форма диференціації та індивідуалізації виконання покарання. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2013. Вип. 3. С. 135–146.
9. Опанасенков О. І. Правове регулювання праці засуджених до позбавлення волі як засіб їх виправлення: сучасність і перспективи. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Вип. 27. С. 258–266.
10. Богатирьов І. Г. Теорія та практика виконання кримінально-виконавчою інспекцією покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. Київ: Атіка, 2005. 312 с.